

گزارش

کارگاه آموزشی، پژوهشی دائرة المعارف نویسی

۲۷ و ۲۸ آذر ماه ۱۳۸۱ خورشیدی

علیرضا بهار دوست

دانشکده الهیات، دانشگاه فردوسی مشهد

E . Mail: alibahar 49 @ yahoo.com

به مناسبت هفته پژوهش (۲۳ تا ۲۹ آذر ماه)، معاونت پژوهشی دانشکده با همکاری بنیاد دائرة المعارف اسلامی (دانشنامه جهان اسلام) در روزهای چهارشنبه و پنجشنبه بیست و هفتم و بیست و هشتم آذر ماه سال ۱۳۸۱ خورشیدی یک «کارگاه آموزشی و پژوهشی دائرة المعارف نویسی» برگزار کرد. در این کارگاه که در سالن اجتماعات دانشکده الهیات بر پا شد، جمعی از استادان، پژوهشگران، دانشجویان و طلاب شرکت کردند.

صبح چهارشنبه بیست و هفتم آذر ماه مراسم افتتاحیه این کارگاه پس از تلاوت آیاتی چند از قرآن کریم، با خوش آمدگویی حجة الاسلام و المسلمین دکتر حائری

ریاست محترم دانشکده آغاز شد. وی ضمن عرض تبریک به مناسبت هفته پژوهش و خوش آمدگویی به همه حاضران، به ویژه مدرسان کارگاه، از معاونت پژوهشی دانشکده و همه کسانی که در برگزاری این کارگاه و مراسم هفته پژوهش سعی و تلاش کردند، تشکر و سپاسگزاری کرد.

«کارگاه آموزشی و پژوهشی دائرة المعارف نویسی» با سخنرانی حجة الاسلام والمسلمین مهندس حسن طارمی راد معاون محترم بنیاد دائرة المعارف اسلامی آغاز شد. وی در آغاز ضمن تشکر از مدیریت دانشکده الهیات به ویژه معاون محترم پژوهشی این دانشکده که امکان برگزاری این کارگاه را فراهم ساخته بودند، پوزش خواهی جناب آقای دکتر غلامعلی حداد عادل ریاست محترم این بنیاد را به جهت حضور نیافتن ایشان، به حاضران ابلاغ کرد.

معاون محترم علمی بنیاد در سخنرانی خود به ذکر پیشینه دائرة المعارف نویسی پرداخت و در سخنان جامع و مختصر خود اجمالاً دائرة المعارف‌هایی را که در حوزه اسلام به نگارش در آمده‌اند و یا در حال نگارش هستند، معرفی کرد. وی سپس جایگاه *دانشنامه جهان اسلام* را در میان دیگر دائرة المعارف‌های همانند آن بیان کرد.

پس از سخنرانی معاون محترم علمی بنیاد، استاد محمود حقیقی مدیر بخش کتابشناسی و ویرایش استنادی در دانشنامه جهان اسلام زیر عنوان «پیشینه دائرة المعارف نویسی و شیوه استناد در دائرة المعارف‌ها» به سخنرانی پرداخت.

حقیقی در سخنرانی خود در آغاز با ذکر پیشینه‌ای از دائرة المعارف نویسی به معرفی و بررسی دائرة المعارف‌های نوین، دائرة المعارف‌های تخصصی و *دائرة المعارف اسلام* (چاپ لیدن) پرداخت و سپس به طور فشرده و مختصر دائرة المعارف‌های فارسی در سه دهه اخیر را نقد و بررسی کرد.

بخش دیگر سخنان وی، شیوه استناد در دایرة المعارف‌ها بود. او در این باره گفت: منابع و مستندات هر نوشته علمی در واقع در حکم معیارهایی برای محک زدن درجه اعتبار و اصالت مطلب ارائه شده در آن نوشته به شمار می‌رود.

وی افزود: ضرورت پیروی از موازین علمی در نگارش مقالات دایرة المعارفی و نیز لزوم اثبات مستدل مطالب ارائه شده در این گونه مقالات، ایجاب می‌کند که مطالب این مقالات با تتبع و فحص و مراجعه به اسناد و مدارک تدوین شود و مدعاها متکی به سند و مدرکی معتبر و قابل قبول باشد.

استاد محمود حقیقی در پایان ضوابطی را که در مقام استناد در یک مقاله دایرة المعارفی باید رعایت کرد برشمرد. به تصریح وی این ضوابط از شیوه‌های مرسوم در دایرة المعارف‌های معتبر و نیز قواعد پذیرفته شده و متداول و تجارب اهل فن بهره‌گیری شده است.

یادآوری می‌شود که استاد محمود حقیقی کارشناس ارشد کتابداری و عضو هیأت علمی دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تهران در گروه آموزشی کتابداری است و از سال ۱۳۶۷ مدیریت بخش کتابشناسی و ویرایش استنادی را در *دانشنامه جهان اسلام* بر عهده دارد. از وی چندین مقاله در مجلات مختلف به چاپ رسیده و کتابهایی مانند *کتابشناسی توصیفی کتابهای مناسب برای نوجوانان تهران* و ترجمه کتاب *تاریخ اصول کتابداری* تألیف جیمز تامپسون منتشر شده است.

کارگاه مزبور بعد از ظهر همان روز به کار خود ادامه داد. در این جلسه سرکار خانم لیلا هوشنگی مدیر گروه کلام و فرق بنیاد دایرة المعارف اسلامی به سخنرانی پرداخت.

وی در آغاز سخنرانی خود به زمینه‌های نظری پیدایش سبک دایرة المعارف نویسی از جمله رشد عقل‌گرایی، اعتنا به خصلت اجتماعی بشر، ظهور فلسفه‌ای جدید که برای عموم قابل فهم است و همچنین توجه روزافزون به مباحث متافیزیکی اشاره کرد و افزود: مسلماً در تبیین ساز و کار نگارش مقالات دایرة المعارفی، آشنایی اجمالی با

مدخلها و روشهای مدخل‌گزینی و قراردادهای آن مفید خواهد بود؛ به ویژه بحث از مدخلهای ارجاعی و ارجاعات داخل و یا پایان مقالات در بیان چگونگی و نحوه ارتباط مقالات و تعیین محدوده مباحث هر یک از آنها بسیار راهگشاست.

مدیر گروه کلام و فرق بنیاد در ادامه سخن خویش، ضمن توجه دادن حضاران به سبک نگارش ویژه دائرة المعارف که مستلزم پرهیز از عبارت‌پردازی و لقب‌سازی و ابراز حبّ و بغض از یک سو و عرضه اطلاعات دقیق و منقح از سوی دیگر است، در شرح و توضیح مراد *دانشنامه جهان اسلام* از احاطه و تخصص مؤلفان این حوزه، به یک رشته نکات اساسی اشاره کرد. وی افزود: طرح و بررسی تفصیلی این مسائل در چهار دسته از مدخلهای حوزه کلام و فرق یعنی: اعلام، کتابها، فرقه‌ها و اصطلاحات پی گرفته می‌شود و در توضیح کلیات ساختار مقالات در باره اعلام، کتابها و فرقه‌ها، به اختصار به مآخذشناسی و ضعفهای مقالات از این جهت پرداخت.

سرکار خانم هوشنگی درباره اصطلاحات، اعمّ از مفاهیم جدید یا پیشینه‌دار به ضرورت بررسی تطبیقی و تاریخی پرداخت و گفت: در این گونه بررسی‌ها، از حوزه‌های مرتبط با علم کلام، از جمله علوم قرآنی و حدیث، فلسفه، فقه و حتی طبیعیات نیاز داریم و در بحث از یک اصطلاح باید به وقایع تاریخی و مرتبط و احتمالاً مؤثر در سیر تحول آن امعان نظر داشت. وی افزود: همچنین آگاهی از سیر تاریخی موضوع ضروری به نظر می‌رسد؛ تا بر اساس آن، چرایی و چگونگی ظهور و ورود و حضور یک اصطلاح به گونه‌ای مستدل مطرح شود. بدینسان در بررسی تأثیر و تأثرات نظریات گوناگون و برخورد آرا، می‌توان مفهوم آن اصطلاح را تبیین کرد.

گفتنی است که لیلا هوشنگی دانشجوی مقطع دکتری دانشگاه تهران در رشته ادیان و عرفان است. او از سال ۱۳۷۴ با بنیاد دائرة المعارف اسلامی همکاری دارد و هم‌اکنون مدیریت بخش کلام و فرق این بنیاد بر عهده اوست. از وی پانزده مقاله در حوزه کلام، فرق و ادیان در *دانشنامه جهان اسلام* به چاپ رسیده است.

سخنران بعدی این جلسه سرکار خانم افسانه منفرد مدیر گروه زبان و ادبیات دانشنامه بود. او سخنرانی خود را در موضوع «شیوه نگارش مقاله دائرة المعارف در حوزه ادبیات و شرح حال نویسی» برای حاضران ایراد کرد.

منفرد در سخنرانی خود به بحث درباره مدخل‌یابی در حوزه ادبیات و ویژگی‌های آن و همچنین ارزیابی منابع ادبی و انتظارات دانشنامه از محافل دانشگاهی در این خصوص پرداخت و با تأکید بر پژوهش‌های میدانی در حوزه‌های زبان‌شناسی و فرهنگ و ادبیات عامه، شیوه ترجمه منابع خاورشناسان را در حوزه‌های ادبی بیان کرد.

او در ادامه درباره پژوهش‌های ادبی در گستره جهان اسلام و به دیگر زبانهای ملل مسلمان (به جز زبان فارسی) سخن گفت و توجه به منابع غیر ادبی را از جمله منابع تاریخ سیاسی و اجتماعی در حوزه تحقیقات و پژوهش‌های ادبی ضروری شمرد و در پایان شیوه تهیه متون منقح ادبی را برای حاضران بیان کرد.

شایان ذکر است که سرکار خانم افسانه منفرد کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی است. وی از آغاز تأسیس *دائرة المعارف بزرگ اسلامی* در بخش‌های مدخل‌گزینی، ادبیات و تاریخ با آن مؤسسه همکاری داشته و از سال ۱۳۶۸ با بنیاد دائرة المعارف اسلامی همکاری می‌کند. وی همچنین یک دوره تاریخ اسلام را در دانشگاه شرق‌شناسی بیشکک در قرقیزستان تدریس کرده و از وی مقالاتی در حوزه تاریخ، ادبیات، فرهنگ و تمدن ایران و اسلام در *دائرة المعارف بزرگ اسلامی* و *دانشنامه جهان اسلام* به چاپ رسیده است. همچنین ترجمه کتاب *کمیسرها و صوفی‌ها، چچنها در گذر تاریخ و سال پراندوه ۱۲۹۰* از آثار وی است.

کارگاه پس از اتمام سخنرانی خانم منفرد، با سخنرانی سرکار خانم سیاره مهین‌فر سرپرست بخش ویرایش *دانشنامه جهان اسلام* ادامه یافت. موضوع سخن وی «زبان مقاله دائرة المعارف» بود.

مهمین فر در سخنرانی خود به بیان ویژگی‌های زبان و نثر مقالات دائرة المعارفی پرداخت و سادگی و وضوح، یک دستی نثر، اعتدال در نثر نگارشی، پرهیز از درازگویی و بر ساخته‌های فردی، پرهیز از تعابیر شاعرانه، تهی بودن نثر از ابهام و ایهام و تکلف و تعقید، امساک در آوردن شواهد شعری، یک دستی اصطلاحات، پرهیز از آوردن نقل قولهای مستقیم و طولانی را از جمله این ویژگی‌ها دانست.

نکته قابل توجه در این بخش از کارگاه، آوردن مثالها و نمونه‌های فراوان برای توضیح بیشتر بود که با استقبال حاضران مواجه گردید. وی در واپسین بخش سخنرانی خود به بیان ساختار عمومی مقالات دانشنامه‌ای، ارتباط ساختار با محتوا، انواع ترتیب در این گونه مقالات و شیوه بازنگاری، بازآرایی و دگرآرایی مقالات دانشنامه‌ای پرداخت و چگونگی یک دست کردن مقالات همگون و شیوه گنجاندن عناوین فرعی را در مقالات بلند روشن ساخت.

یادآوری می‌شود که سیاره مهمین فر کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی است. او همکاری خود را با بنیاد دائرة المعارف اسلامی از سال ۱۳۷۱ آغاز کرده و هم اکنون سرپرست بخش ویرایش این بنیاد است. مهمین فر مقالاتی در *دانشنامه جهان اسلام*، *دانشنامه ادب فارسی*، *دانشنامه ادب فارسی در شبه قاره* و *دانشنامه ایرانیکا* تألیف کرده است.

صبح روز بعد، کارگاه پس از تلاوت آیاتی چند از قرآن کریم، با سخنرانی جناب آقای قنبرعلی رودگر معاون گروه تاریخ و تمدن اسلامی دانشنامه آغاز شد. موضوع سخن وی «شیوه نگارش مقاله دائرة المعارفی در حوزه فرهنگ و تمدن» بود.

رودگر سخنرانی خود را با اشاره‌ای کوتاه به مقوله‌های «فرهنگ» و «تمدن» و تعریف آنها آغاز و سپس از نظری گذرا بر تمدن اسلامی و اهمیت پرداختن به آن، ضرورت تعریف و تحدید قلمرو حوزه‌های «فرهنگ» و «تمدن» اسلامی، شاخه‌ها و زیر مجموعه‌های متنوع و متعدد آنها را معرفی و بررسی کرد.

وی گفت: حوزه نگارش مقاله دانشنامه‌ای در موضوع «فرهنگ و تمدن اسلامی» از حیث منبع‌یابی و ساختار بخشی به مطالب، دارای تنگناها و دشواریهایی است و سپس به بیان برخی از این تنگناها و دشواری‌ها پرداخت. او در ادامه با ذکر شواهد و نمونه‌هایی به ذکر بایدها و نبایدها در مقالات مرتبط با حوزه فرهنگ و تمدن پرداخت و گفت: مراد از این امر، بایدها و نبایدهای عمومی مانند رعایت قواعد ویرایش و نحوه استناد دادن نیست، بلکه این بایدها ناظر احتوای مقاله بر جوانب موضوع و منظور از بایدها بیان موضوعات به ظاهر مرتبطی است که در مقاله دانشنامه‌ای باید از آن دوری شود.

شایان ذکر است که آقای قنبرعلی رودگر دانشجوی مقطع دکتری دانشگاه تهران در رشته تاریخ و تمدن ملل اسلامی است. او از سال ۱۳۷۴ با بنیاد دائرة المعارف اسلامی همکاری دارد. علاوه بر این، وی مقالاتی هم برای درج در *دائرة المعارف بزرگ اسلامی* و برخی مجلات معتبر تألیف کرده است.

سخنران واپسین کارگاه، حجة الاسلام سیدرضا هاشمی مدیر گروه فقه و اصول دانشنامه بود. او سخنرانی خود را با موضوع «مقاله داره المعارفی در حوزه فقه و اصول» برای حاضران ایراد کرد.

حجة الاسلام هاشمی در سخنرانی نسبتاً طولانی خود، در آغاز به بیان مدخلهای فقهی و اصولی در *دانشنامه جهان اسلام* پرداخت و گفت: به دو بخش مفاهیم و اعلام تقسیم می‌شوند.

وی شیوه نگارش مقاله دائرة المعارفی را در حوزه فقه و اصول دارای سه ویژگی دانست: ۱ - از یک سو باید دارای متنی موجز و زبانی ساده و روان و از سوی دیگر حاوی مباحث علمی و اصطلاحات لازم باشد. ۲ - مفهوم مورد نظر به خوبی توصیف و گزارش شود. ۳ - از آوردن تعابیر مبالغه‌آمیز و عناوین تعارف‌آمیز برای افراد خودداری شود.

مدیر گروه فقه و اصول بنیاد در ادامه به بحث درباره ساختار مقاله فقهی و اصولی پرداخت و گفت: ساختار تدوین مقاله بستگی تام به محتوای آن دارد و برای هر یک از مدخلهای گوناگون فقهی و اصولی، الگوی ساختاری خاصی مناسب است. وی سپس ساختار مقالات مختلف فقهی و اصولی را برای حاضران توضیح داد و آن گاه به بیان محتوای مقاله فقهی و اصولی پرداخت و گفت: در متن مقاله فقهی و اصولی تنها مطالب مهم و اساسی ذکر می شود و دیگر مباحث به منابع اصلی یا مدخلهای مرتبط ارجاع می گردد.

وی در پایان درباره مآخذ و مستندات مقاله دائرة المعارفی در حوزه فقه و اصول گفت: اعتبار مقاله دائرة المعارفی تا حد زیادی به اعتبار منابع آن بستگی دارد، از این رو برای تألیف این گونه مقالات باید از منابع متقدم، اصیل، دست اول و منابع محقق (تحقیق شده) استفاده شود و به منابع متأخر اکتفا نگردد.

در پایان حجة الاسلام و المسلمین مهندس حسن طارمی راد معاون محترم علمی بنیاد به همراه مدرسان کارگاه به پرسشها و انتقادات و پیشنهادات حاضران درباره کارگاه و همچنین شیوه نگارش مقالات دانشنامه جهان اسلام پاسخ دادند. سرانجام مقرر شد کسانی که توان و علاقه دارند تا در تألیف مقالات با دانشنامه همکاری کنند با تکمیل پرسشنامه‌ای که به همین منظور تهیه و توزیع گردیده بود، اعلام همکاری نمایند.